

Правові засоби боротьби з економічними загрозами українській державності

В.А. Тимошенко

доктор юридичних наук,
професор,
професор кафедри
державно-правових
дисциплін,
Університет економіки
та права «КРОК»

Из позиций комплексного методологического подхода раскрыто економічну природу феноменів наркоманії та наркобізнесу в контексті їхньої загрози безпеці держави та економічній безпеці зокрема; визначено шляхи протидії цим явищам.

Ключові слова: загрози, наркоманія та наркозлочинність, протидія.

С позиций комплексного методологического подхода раскрыта экономическая природа феноменов наркомании и наркобизнеса в контексте их угрозы безопасности государства, экономической безопасности в частности; определены пути противодействия таким явлениям.

Ключевые слова: угрозы, наркомания и наркопреступность, противодействие.

In the article reveals the economic nature of the drug addiction's and drug trafficking's phenomena in the context of threats to national security, economic security in particular; as well as the ways to combat these phenomena from the standpoint of the complex methodological approach.

Keywords: threats, drug addiction and drug crime, combating.

Постановка проблеми

Нагальною є проблема визначення ефективних шляхів і способів зниження економічної небезпечності наркоманії та наркозлочинності відповідно до вимог чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До останнього часу економічна сутність наркоманії, шляхи протидії їй відповідно до вимог чинного законодавства розглядалася лише в іноземних джерелах і в основному фрагментарно, через призму неефективності дії міжнародної системи контролю за наркотиками.

Наприклад, у статті Н. Глушкова «Економіка наркоманії: вигоди реальні і ілюзорні» розглядаються економічні проблеми лише в межах дихотомії незаконного експорту та імпорту наркотиків [1]. У праці американського фінансиста Д. Сороса «Війна проти наркотиків марна» зроблено цілком слушний висновок, що силова війна проти наркоманії принесла більше шкоди, ніж користі [2]. У дослідженні

А. Музики йдеться про український досвід протидії незаконному обігові наркотиків [8].

У вітчизняних джерелах економічна складова цього явища ще не розглядалася. Витрати на протидію наркоманії економічна шкода від наркозлочинності, на жаль, здебільшого завуальовуються, у статистиці, як правило, не фігурують. Тому вкрай важко визначити справжній розподіл коштів, що спрямовуються на боротьбу з цим явищем, і реальні втрати держави у цій сфері.

На сьогодні про наркоманію як соціально-небезпечне явище пишуть лікарі, юристи, політики та економісти, психологи, педагоги, соціальні працівники. Кожен із них, оцінюючи наркоситуацію з позиції своєї професії, пропонує відповідні шляхи її подолання та намагається діяти. Однак говорити про позитивний ефект цих шляхів не доводиться, наркоманія не лише не зменшується, а навпаки, масштаби її зростають. Ідеться не тільки про Україну, а й світ у цілому (цифри по планеті й Україні: в Україні у 1991 р. на обліку перебувало

близько 30 тис. осіб, хворих на наркоманію, у 2008 р. – близько 180 тис., тобто в 6 разів більше). Сьогодні на обліку – близько 150 тис. осіб, а реальна кількість споживачів наркотиків – понад 300 тисяч [3, с. 3].

У зв'язку з цим усе більше з'являється публікацій і заяв про неефективність протидії наркоманії, а звідси – песимістично-поразкові заяви про те, що боротьба з цим явищем програна. П'ятеро Нобелівських лауреатів-економістів навіть заявили, що ця війна принесла більше шкоди, ніж користі. Прихильники цих поглядів фактично закликають до відмови від протидії наркоманії. На нашу думку, з цим не можна погодитися, перш за все тому, що протидія наркотикам ототожнюється лише із силовими методами вирішення цієї проблеми. У такому разі війна проти наркоманії дійсно приречена на поразку, оскільки всі зведені в ранг універсалу силові шляхи її подолання виявилися контрпродуктивними. Насправді ця протидія стала війною не проти наркоманії як асоціального явища, а проти його полонених – хворих на наркоманію, «війна проти наркоманів марна, затратна й ламає людям життя» (Д. Сорос) [2, с. 1]. Але це не є підставою відмовитися від боротьби з таким злом.

Не вирішеними раніше частинами загальної проблеми залишаються питання економічних складових феномену наркоманії та наркозлочинності, що дало б можливість визначити ефективні шляхи подолання цього явища.

Формування цілей статті

Мета статті – аналіз економічних складових феномену наркоманії та наркозлочинності, які зумовлюють її загрозливий характер, і використання його результатів для вироблення стратегії призупинення цих загрозливих явищ правовими, адміністративними та спеціальними заходами.

Виклад основного матеріалу дослідження

Цілком закономірно, що потрібен новий методологічний підхід до дій у цій сфері, зокрема стосовно чинників, які породжу-

ють наркоманію і пов'язаний із нею наркобізнес, відновлюють його функціонування і зумовлюють подальшу еволюцію. На нашу думку, це чинники не стільки традиційні, соціальні, демографічні, психологічні, скільки економічні. Без коштів на незаконні наркотики, без прибутку за їхній збут ця сфера навряд чи існувала б. Ідеться, зокрема, про нелегальний ринок наркотиків, якому притаманні свої унікальні реалії та можливості.

Наркоманія значною мірою є економічним феноменом. Їй притаманні відносини виробництва, розподілу, обміну, збуту, отримання прибутку тощо. Водночас, порівняно з іншими сферами, її унікальність полягає в тому, що вона є малозатратною, але високоприбутковою для нелегального бізнесу. Останнє дає можливість значно ширшого маневру і довільного розподілу надприбутків із використанням їх для розширення наркоринку, його захисту, у тому числі через корупційні зв'язки з правоохоронцями, а також використання сучасних інноваційних технологій і вдосконалення структури та організації свого власного функціонування.

Один із яскравих прикладів – використання мережі Інтернет для незаконного розповсюдження наркотиків. Можливо, ця мімікрія і здатність до пристосування в будь-яких умовах пояснюють живучість наркобізнесу, і так чи інакше породжують ілюзію його невмирущості і складності боротьби з ним. Друга особливість економічних відносин у сфері наркобізнесу – спекуляція наркодилерів на залежності особи від наркотику, використанні психоемоційного стану наркозалежного, його неспроможності адекватно оцінювати свої дії. Третя особливість – здатність до самовідтворення наркоманії, її розширення без особливих економічних затрат, натомість – зростання надприбутків.

За даними Українського центру контролю за соціально-небезпечними хворобами МОЗ половина респондентів-споживачів «вуличних» опійних наркотиків (49,04%) щоденно на них витратила до 200 грн., відповідно 36,94% – до 500 грн., незначна частина (9,4%) – 500 грн. [4, с. 3].

Ці показники підтверджуються результатами репрезентативного опитування споживачів наркотиків, проведеного у 2013 р. Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка спільно з Українським центром контролю за соціально небезпечними хворобами МОЗ України: 41,1% респондентів вживали наркотики один раз на добу, 11,5% – 2 рази, інші – по 3 рази на добу і більше протягом останніх 24 годин. Таким чином, можна зробити висновок, що в середньому наркотики вживаються раз на добу. Якщо мати на увазі, що з 300 тис. споживачів ін'єкційних наркотиків близько 80% (240 тис.) вживають ацетилований (екстрагований) опій, то щоденно на придбання наркотику ними витрачається, навіть виходячи з нинішньої суми у 200 грн., до 48 млн. грн., а за рік – 24,64 млрд. грн.* – надприбуток наркобізнесу.

Водночас МВС України в цій сфері за 9 місяців 2011 р. наклало арешт на майно наркозлочинців на суму 85,54 млн. грн. [5, с. 6], а за аналогічний період 2012 р. – 68 млн. грн. Як бачимо, такий обсяг вилучень коштів не може підірвати економічні основи наркобізнесу.

Прикро, але надприбутки, у першу чергу, підуть на збагачення наркобізнесу, його верхівки, а значить – на розширення нелегального ринку, підкуп правоохоронців та державних чиновників. Це неприпустимо.

Як бачимо, за розмірам прибутку наркобізнес стає пріоритетною складовою тіньового сектору економіки, що на кожному кроці продукує хабарництво, фінансує злочинну діяльність, розкручує інфляційні процеси. І це далеко не повний перелік загроз, які впливають на рівень економічної безпеки держави.

Оскільки надприбуток породжує незаконний обіг, який контролюється наркобізнесом, то, на думку деяких аналітиків, останній є фактично наслідком контрольної-заборонної функції. Тому ряд дослідників порушує питання взагалі про доцільність контролю, тобто необхідності контрольної-заборонних заходів у цій сфері, або навіть їх відміни.

Відповідь на ці питання, на наш погляд,

пов'язана зі з'ясуванням сутності самого контролю, його змісту. Якщо вона тільки заборонна, то цілком очевидно, що за наявності попиту її результатом буде поява нелегального ринку. Але ж, виходячи з логіки Конвенцій ООН 1961, 1971, 1988 років про наркотичні засоби і психотропні речовини, головна функція контролю – регулятивна, спрямована на визначення та вдосконалення порядку і механізмів обігу речовин психоактивної дії, які є загрозовими для здоров'я людини. «Як засіб досягнення цілей Конвенцій, створена система контролю за наркотиками, але не «заборонний режим». У трьох всезагальних угодах про наркотики контроль за наркотиками має дуже специфічне значення. Держави-сторони зобов'язуються обмежувати використання наркотичних засобів, що підлягають контролю, медичними та науковими цілями. Це пояснюється тим, що міжнародне співтовариство усвідомлює, що використання цих речовин тягне за собою надто проблематичні і небезпечні наслідки, а також шкодить здоров'ю та безпеці людей, якщо вони використовуються без контролю з боку державних органів та лікарів» [6, с. 2]. До речі, і сам контроль зумовлений потребами зберегти людину від цієї загрози. Ця рятувальна функція контролю чомусь відходить на задній план у тих, хто по-критиканськи абсолютизує репресивну сторону контролю, ігноруючи його регулятивну сутність. Натомість остання є досить широкоплановою. Бо навіть Конвенції через таблиці мають градації вимог до контролю різних речовин залежно від їхньої небезпечності, передбачаючи не лише заборону, а головне – доступність, можливість медичного застосування підконтрольних речовин, у тому числі й високоактивної дії, наприклад, морфій у знеболенні, метадон у замінній лікувальній терапії тощо.

Додатковим аргументом опонентів системи контролю є використання ними псевдологіки про відсутність небезпечності вживання наркотиків, наприклад, «легких», типу марихуани, водночас лікарі-наркологи стверджують протилежне: марихуана порушує емоційну сферу людини,

призводить до пошуку уявних «ворогів», утечі від них чи помсти за уявні гріхи, що зумовлює злочинність, депресію, суїциди.

Між тим, як встановлено автором в процесі дослідження, у світі мільйони людей, що в немедичних цілях вживають наркотики, визнані хворими на наркоманію і потребують спеціалізованого лікування. В Україні, наприклад, таких осіб нараховується до 300 тисяч. Але вони не лише хворі, а вилучені взагалі з активного соціального життя. Сто тисяч непрацюючих наркозалежних не додають валового внутрішнього продукту країни 3 млрд. 700 млн. грн.

Ще один зріз контролю, чи не найважливіший у сфері наркообігу, це те, що він є головною перепорою витоку наркотиків з легальної сфери у незаконну. Наприклад, лікарський засіб метадон, що є під контролем і використовується в замісній підтримувальній терапії в обсязі з 320-340 кг щорічно, завдяки заходам контролю практично не має витоку в незаконний обіг. За даними МВС України, у 2012 р. витік його становив 150 гр. на рік, у 2013 р. – всього 95 гр., хоча кількість учасників програми ЗПТ зросла в цей період на 2 тис. осіб і становить на сьогодні понад 9 тис. осіб.

Слід мати на увазі ще одну функціональну спрямованість, яка несе в собі конструктивний зміст, а саме стимулювання розвитку фармації, наукових досліджень, окремих галузей виробництва. Для України найбільш показовим є відродження коноплярної галузі економіки, яка все більше набирає сили, завдяки культивуванню винайдених вітчизняними науковцями-селекціонерами технічних конопель з низьким вмістом наркотичних речовин.

Із професійної точки зору контроль важливий тому, що визначає кваліфікаційні вимоги до роботи з цими препаратами, порядок їх зберігання та збуту, що відіграє захисну функцію стосовно пацієнтів і медперсоналу.

Наведені аргументи є свідченням того, що контроль – це невід'ємний елемент системи обігу наркотиків, який виконує в ній регулятивну, забезпечувально-

упереджувальну функцію, що звужує їх нелегальний ринок.

У такому разі в іншому світлі постає теза про те, що контроль стимулює незаконний ринок наркотиків. Фактично при цьому вирішується проблема доступності до ліків. Легальна сфера знеболення опіоїдними анальгетиками регулюється таким чином, що дає можливість застосування наркозасобів без зайвих адміністративних обмежень, тобто контроль – на варті інтересів людини і превенції для нелегального ринку.

На наше переконання, система контролю виконує особливу економіко-безпекову місію – скорочення нелегального ринку наркотиків. Особливо, коли ця система є складовою комплексу профілактичних, лікувально-реабілітаційних заходів, заходів зменшення шкоди від вживання наркотиків, а відтак – зменшення попиту на них – головної запоруки економічного підриву наркобізнесу.

Однак постають запитання: за рахунок чого задовольняється попит, який на сьогоднішній день в Україні залишається досить високим, тобто звідки беруться кошти на незаконне придбання наркотиків?

За проведеними дослідженнями загальна схема джерел є такою: п'ята частина – власний заробіток, третина – заробіток дрібних дилерів на продажі декількох доз, усе інше – коштів від злочинної діяльності: грабунки, крадіжки, сутенерство, секс послуги тощо.

Українське кримінальне законодавство передбачає відшкодування завданих збитків за рахунок тих осіб, які скоїли злочин. Однак марно очікувати відшкодування від наркозалежного, що, як правило, не працює, не має особистої власності. Це робить норму закону про відшкодування в такому разі декларативною. Отже, тисячі людей не лише страждають від злочинних посягань, а й не можуть отримати компенсації за завдані збитки.

Є й прямі витрати держави, зокрема, спрямовані на лікування, реабілітацію та ресоціалізацію наркозалежних, кримінальне переслідування осіб, що скоїли злочини у сфері незаконного обігу нарко-

тиків, їх утримання в пенітенціарних закладах тощо. Щороку з місцевих бюджетів на утримання наркологічної служби виділяється 500-550 млн. гривень. До цього слід додати витрати на лікування супутніх соціально-небезпечних захворювань наркозалежного: ВІЛ-СНІД, туберкульоз, вірусні гепатити. Середня вартість одного річного курсу антиретровірусної терапії (АРТ), закупленого за рахунок коштів державного бюджету, станом на 1 січня 2014 р. за цінами закупівель 2013 р. становила 4330 грн. [4, с. 2]. Для ефективного здійснення АРТ необхідним є регулярне проведення лабораторного моніторингу. Вартість річного забезпечення лабораторного моніторингу для одного пацієнта за цінами закупівель держбюджету 2013 р. становить 885 грн., для проведення досліджень вірусного навантаження (2 дослідження на рік) і 539,2 грн., для визначення рівня CD 4 (4 дослідження на рік). Отже, орієнтована вартість лікування 1 хворого на ВІЛ-інфекцію з лабораторним супроводом становить (за умови курсових коливань) майже 6 000 грн. (5754 грн.) [4, с. 2].

Окрім того, вкрай важливим є формування прихильності пацієнта до лікування. Для забезпечення заходів з формування прихильності кошти з державного бюджету не виділялися. Забезпечення медико-соціальних послуг з догляду та підтримки проводиться за рахунок коштів Глобального фонду, середня їхня вартість для 1 пацієнта на рік становить 586 грн. [4, с. 2].

Характерною для України є велика кількість пацієнтів із подвійною та потрійною патологією: ВІЛ/ТБ, ВІЛ/вірусні гепатити та наркозалежність. Це зумовлює нагальну потребу в розвитку інтегрованої допомоги таким пацієнтам як на базі лікувальних закладів служби СНІДу, так і на базі інших закладів охорони здоров'я, включаючи високоспеціалізовані – протитуберкульозні, наркологічні тощо.

Препарати для лікування вірусних гепатитів за рахунок коштів Загальнодержавної програми забезпечення профілактики Віл-інфекції, лікування, догляду та підтримки Віл-інфікованих і хворих на СНІД

на 2009-2013 роки не закуповувалися. З урахуванням закупівельних цін у 2013 р. Державної цільової соціальної програми профілактики, діагностики та лікування вірусних гепатитів на період до 2016 р., середня вартість річного курсу лікування вірусного гепатиту С може становити 44580,96 грн. [4, с. 2].

Статистика свідчить, що понад 20% споживачів ін'єкційних наркотиків хворіють на ВІЛ-СНІД, тобто близько 50 тис. хворих. Якщо АРТ на одного хворого коштує 6 тис. грн. на рік, то на 50 тис. повинно бути витрачено 300 млн. грн. Близько 40% хворіють на вірусні гепатити, туберкульоз, що фактично здорожує лікування в десятки разів. Так, за Загальнодержавною цільовою соціальною програмою протидії ВІЛ-інфекції СНІДу на 2014-2018 роки на надання ВІЛ-інфікованим споживачам ін'єкційних наркотиків профілактичних і медичних послуг (п. 4) передбачається виділити у 2014 р. – 82 млн. грн., 2015 – 84 млн. грн., 2016 – 82 млн. грн. Загалом – 251,5 млн. грн. за рахунок благодійної допомоги та витрат із місцевих бюджетів [7, с. 12].

На жаль, та ж статистика свідчить про низьку ефективність лікування – 2% тих, хто відмовився від подальшого вживання наркотиків.

Чималих витрат потребує і кримінальне переслідування за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, які багато в чому себе не виправдовують. Наприклад, затрати часу і коштів на десятки тисяч кримінальних проваджень, експертиз, судових засідань, утримання підозрюваних під вартою та засуджених у пенітенціарних закладах тощо.

Як зазначає у своєму дослідженні А. Музика: «Особливої уваги заслуговує та обставина, що протягом останніх років кількість засуджених, до яких застосовується ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням) залишається значною. Зокрема, якщо в 1990-1992 рр. умовне засудження та відтермінування виконання вироку застосовувались лише до 1%-3,1% відповідно, то у 2010р. – 49,9% засуджених за наркозло-

чини були звільнені від відбування покарання з випробуванням» [8, с. 204].

Це фактично всю кримінально-правову складову зводить до вилучення наркотичного засобу. Але ж це можна було зробити і в рамках адміністративного провадження, що є значно менш затратним, ніж кримінально-правове. Однозначно такий підхід дасть змогу співробітникам МВС зосередитися на протидії наркобізнесу, підірви його економічних засад.

Висновок

Проведений аналіз підводить до питання про найбільш ефективний шлях подолання наркоманії та наркозлочинності. Якщо суто силова війна проти наркоманії програє, медико-лікувальні заходи, хоча й значно ефективніші й дешевші силових, оскільки спрямовані на зниження попиту на наркотики, утім повинні супроводжуватися підривом економічної бази наркоманії – наркобізнесу.

Література:

1. Глушков Н. Экономика наркомании : выгоды реальные и мнимые / Н. Глушков // Идеи и люди [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ng.ru/ideas>
2. Сорос Д. Війна проти наркотиків марна / Д. Сорос [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rufabula.com/news/2014/05/07/soros-on-drugs>
3. Страновой доклад о ходе выполнения Украиной Политической Декларации и Плана действий по налаживанию международного сотрудничества в целях выработки комплексной и сбалансированной стратегии борьбы с мировой проблемой наркотиков. – К. : ДСКН 2014. – 28 с.
4. Аналітична інформація щодо лікування наркозалежних / Український центр контролю за соціально-небезпечними хворобами МОЗ України. – К., 2014. – 4 с.
5. Про результати боротьби з правопорушеннями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / Доповідна записка МВС України від 5 жовтня 2012 р. №15917. – 13 с.
6. Позиция ЮНОДК по наиболее острым вопросам в отношении наркотиков // Управление ООН з наркотиків та злочинності, Відень, 14 травня 2014 р. – 23 с.
7. Загальнодержавна цільова соціальна програма Кабінету міністрів України протидії ВІЛ-інфекції СНІДу на 2014-2018 роки / Додаток 2 до Програми (пп.4, 5).
8. Музыка А. А. Незаконный оборот наркотических средств : украинский опыт противодействия / А. А. Музыка // Украинское общество и наркотики : развитие нового стратегического подхода / Міжнародна конференція високого рівня. Київ, 21-23 травня 2012 р. – С. 197-206.